

ALENA ŠLINGEROVÁ / 20. 3. 2018

Jan Kříženecký a skutečnost přelomu století

Fotografie není připomínkou minulosti (ve snímku není nic proustovského). To, čím na mne účinkuje, nezáleží na tom, že obnovuje cosi zrušeného (časem či vzdáleností), nýbrž v tom, že dosvědčuje: to, co vidím, vskutku bylo. Nuže, to je naprosto skandální efekt. (Roland Barthes: Světla komora)

Na rok 2018 připadá hned několik kulatých výročí spjatých s počátky české kinematografie. Uplyne 120 let od prvního natáčení a promítání českých filmů u příležitosti Výstavy architektury a inženýrství v Praze a 110 let od Jubilejní výstavy Obchodní a živnostenské komory tamtéž, která znamenala další kumulaci pražských filmových dokumentů. Dne 20. března si také připomínáme 150 let od narození Jana Kříženeckého, který v obou těchto vlnách českého raného filmu stál za kamerou.

Počátek kinematografie náleží do období technického vzmachu na sklonku 19. století. Tradičně bývá spojován s bratry Lumièry a rokem 1895, byť první „oživené fotografie“ vznikaly již dříve a hranice mezi prehistorií a historií filmu není úplně ostrá. V českých zemích patřil k prvním šířitelům fenoménu filmu tábořský fotograf a zakladatel známého rodinného ateliéru Ignác Šecht^[1], který získal živnostenské oprávnění pro kinematografická představení 6. října 1896.^[2]

O necelé dva roky později se k řadě průkopníků připojil mladý pracovník stavebního úřadu a amatérský fotograf Jan Kříženecký. Po maturitě se dal na studia architektury a stavitelství. Zatímco jeho starší bratr Rudolf se v této oblasti proslavil, Jan studia nedokončil. V oboru ovšem zůstal, pracoval nejprve v bratrově kanceláři a později, od roku 1897, pro pražskou městskou správu. Tak se dostal jako výpomocný technik k přípravám Výstavy architektury a inženýrství, naplánované na léto 1898. Byl natolik zaujat nedávnou návštěvou filmové projekce, že se rozhodl výstavy zúčastnit

s vlastním kinematografickým podnikem. Od firmy bratří Lumièrů koupil přístroj, jenž byl zároveň kamerou, promítačkou i kopírkou, a k němu několik filmů i filmový materiál. Tak vznikla atrakce s názvem Český kinematograf. Je třeba připomenout, že šlo o podnik kolektivní, na němž měl velký podíl Kříženeckého přítel a kolega Josef František Pokorný. Ivan Klimeš ve své studii o Českém kinematografu upozorňuje, že Pokorný byl de facto první český filmový produkční.[3]

Jak bylo naznačeno výše, v době provozu Českého kinematografu ve výstavním prostoru v Královské oboře nebyl film už zrovna novinkou a kinematograf pravděpodobně nepatřil k hlavním atrakcím výstavy.[4] Jistě sem ale zapadal jako zdroj vizuálních zážitků, typických pro společenský život konce 19. století. V rámci téže Výstavy architektury a inženýrství byl poprvé zpřístupněn panoramatický obraz Ludka Marolda *Bitva u Lipan* a také některé další expozice těžily z fenoménu spektaklu či optických efektů. Přívlastek „český“ v názvu filmového podniku zase souzněl s dobovými snahami posilovat na poli technického pokroku a kultury národní sebevědomí.

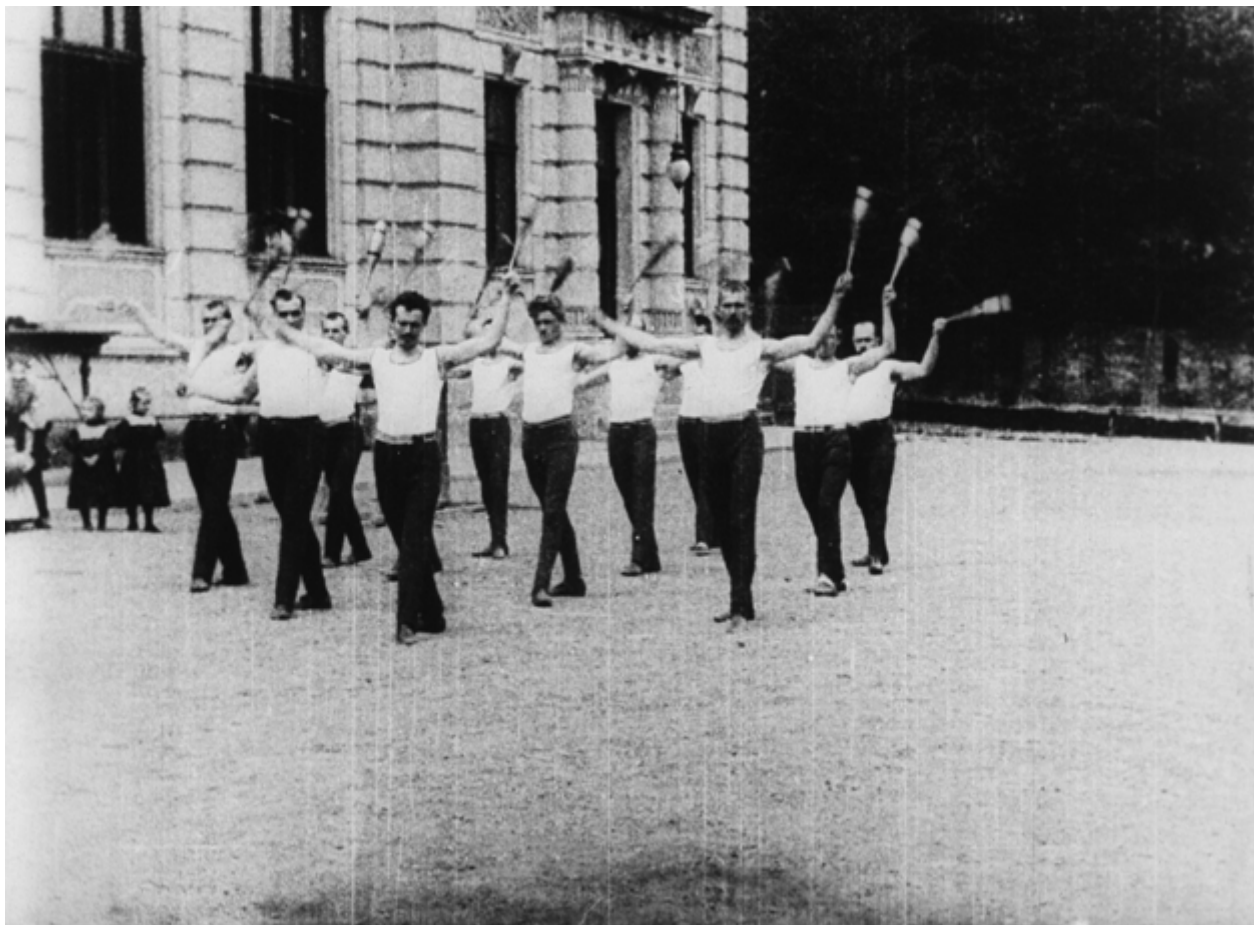
Pro filmovou historii se stal klíčovým fakt, že Kříženecký na výstavě promítal i vlastní, čerstvě natočené snímky, v nichž se prosadil jako pohotový dokumentarista s citem pro obrazově zajímavou akci. Ten byl vskutku nezbytný vzhledem k tomu, že tehdejší technika umožňovala natočit vcelku vždy jen 17 metrů filmu, tedy několik vteřin. Drahým filmovým materiálem se navíc muselo šetřit.

Projekce byly zahájeny 19. června a již v tento den byly uvedeny i Kříženeckého filmy *Svatojanská pouť v československé vesnici*, *Polední výstřel na Mariánských hradbách* a *Purkyňovo náměstí na Královských Vinohradech*, jež lze považovat za nejstarší české filmy vůbec.[5] Dva prvně jmenované se dochovaly dodnes. Tyto ani ostatní filmy, které přibyly po zahájení provozu kinematografu, neměly oficiální názvy, proto je dnes známe zpravidla pod vícero různými tituly, jež v několika slovech vystihují jejich obsah. Tím byly výjimečné i všední události z tehdejší Prahy, často přímo z výstavního života. Ve třech případech šlo o hrané scénky, na nichž se jako herec a pravděpodobně i autor a režisér podílel komik Josef Šváb-Malostranský.

Oblíbeným námětem Kříženeckého filmařské kariéry se stala sokolská cvičení. V roce 1898 natočil krátký snímek *Cvičení s kužely Sokolů malostranských*, v letech 1901 a

1907 pak reportáže ze všesokolských sletů. V roce 1908 vyjel s kamerou do Prostějova, kde zachytil průvod a slet konané u příležitosti otevření nové sokolovny.

[6]

Cvičení s kužely Sokolů malostranských (1898). Foto: Národní filmový archiv

Rok 1908 zároveň znamenal významný přírůstek filmů z prostředí Prahy – z Jubilejní výstavy Obchodní a živnostenské komory, některých souběžných událostí i všedního života města. Namátkou v dochovaných záběrech z výstavy můžeme vidět arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este, ve filmu *Slavnost otevření nového Čechova mostu* tehdejšího pražského starostu Karla Groše. Zpětně bývá někdy českému filmu před první světovou válkou vytýkáno, že neudržel krok se světovým průměrem a především technicky, způsobem snímání reality se od počátků v roce 1898 příliš nevyvíjel.[7] I když tuto kritiku můžeme do jisté míry na reportáže Jana Kříženeckého vztáhnout (byly natáčeny stále stejnou, tehdy již zastaralou lumièrovskou kamerou, pouze upravenou a přizpůsobenou pro delší metráže), historickou hodnotu ani zřejmé kameramanovo

zaujetí jim nelze upřít.

Ze snímků pořízených v roce 1908 mimo výstaviště vyniká *Jízda Prahou otevřenou tramvají*, v němž se díky umístění kamery do jedoucí tramvaje podařilo na krátkém filmovém páse (dochované kopie mají kolem 50 metrů) zachytit poměrně dlouhý úsek vltavského nábřeží, včetně pohyblivého chodníku na Letnou či předmostí Čechova mostu, kde již tehdy probíhaly přípravy na stavbu budovy právnické fakulty (nakonec byla dokončena až na počátku třicátých let). Také pravděpodobně poslední film Jana Kříženeckého, *Pomník Františka Palackého před dokončením* (1911), je svébytným dokumentárním počinem, v němž se prolíná dlouholetý profesionální zájem o městský prostor s vytříbeným fotografickým viděním.

Amatérským fotografem se zálibou ve scenériích ze staré a přetvářející se Prahy se stal Kříženecký již poměrně dlouho před seznámením s filmem. Od roku 1893 byl členem Klubu fotografů amatérů v Praze, svá díla dokonce s úspěchem vystavoval.^[8] Kříženecký se narodil v Praze a poté zde vystřídal několik bydlišť. Kromě nepochybného osobního vztahu k městu je osobitost jeho fotografií spoluurčena i smyslem pro kompozici a vnitřní napětí snímku.

Po roce 1900 se fotografování stalo důležitou součástí jeho práce, když byl pověřen fotodokumentací města. Praha přelomu století nebyla poznamenána jen zaváděním technických novinek, houstnoucí silniční dopravou či výše zmíněným výstavním ruchem, ale velmi významně též rozsáhlými asanačními zásahy. *Zákon č. 22 ř. z. o vyvlastňování k úpravě asanačního obvodu královského hlavního města Prahy* byl po několikaletých jednáních nad koncepcemi regulace města vydán 11. února 1893. Před vydáním zákona i po něm na odvážný asanační plán útočila tvrdá kritika z řad veřejnosti i umělecké komise jakožto poradního orgánu.^[9] Navzdory těmto protestům se v několika příštích letech značná část centra proměnila ve zdánlivě permanentní staveniště. Pro Jana Kříženeckého se asanace stala stěžejním tématem jeho profesionálních fotografií. Dokumentoval na nich zánik starého Josefova či Podskalí a jednotlivé historické vrstvy města, jak je dělníci odkrývali při bourání staré zástavby. Tyto fotografie vznikaly pro komisi pro soupis památek. V té zasedal i Rudolf Kříženecký, jenž sám také fotografoval v asanačním pásmu. Asanace byla bohatě dokumentována i Jindřichem Eckertem a dalšími fotografy a výtvarnými umělci.^[10]

Pohled na zbytky románského zdiva nalezeného při bourání domu čp. 16 v ulici U radnice na Starém Městě, 3. 4. 1909 (foto: Archiv hlavního města Prahy)

Mimo asanační obvod fotografoval Kříženecký například v Libni. Na sérii fotografií zachytil zašlou krásu Libeňského zámku i život chlapců v nedaleké novobarokní Vychovatelně (dnes interní oddělení nemocnice Na Bulovce), na jejíž stavbě se dle zprávy v *Národních listech* podílel jako architekt a kam se v roce 1908 chovanci přestěhovali právě ze zámku, pro daný účel již nevyhovujícího.^[11] Protipólem dokumentace historických památek a velkorysých novostaveb jsou ve sbírce fotografií Jana Kříženeckého odlehčené snímky všedního městského života, na kterých najdeme trhy, úklid odpadků nebo veřejné toalety.

Další proměnu Prahy a její atmosféry přinesla světová válka. V letech 1914 a 1915 zachytil Kříženeckého fotoaparát například odvodní komisi na Střeleckém ostrově nebo přeměnu škol a historických budov na zásobárny potravin.

Pohled na zásoby jablek v místnosti obecní zásobárny v Praze, kol. 1915 (foto: Archiv hlavního města Prahy)

Na profesionálních fotografiích Jana Kříženeckého, od kterých bychom mohli očekávat neosobnost a účelovost, leckdy vystupuje do popředí specifická nálada, humor či jiný obrazový ruch.^[12] Jednoznačně jsou podstatnou součástí Kříženeckého tvůrčí práce. Soubor jeho skleněných negativů je uložen v Archivu hlavního města Prahy. Jeho fotografie byly též reprodukovány v několika publikacích a v roce 1981 o nich vznikl krátký filmový dokument *Praha Jana Kříženeckého* (r. Miro Bernat, 1981).

Přesto bylo Kříženeckého fotografické dílo dlouho ve stínu jeho úlohy průkopníka českého filmu. Některá prvenství v oblasti kinematografie, která mu byla připisována, lze dnes zpochybnit nebo relativizovat,^[13] to ovšem nijak nezmenšuje mimořádný význam jeho dokumentární tvorby, filmové i fotografické.

Národní filmový archiv chystá na duben 2018 vydání digitalizovaných filmů Jana Kříženeckého na DVD a BD. Součástí edice bude novodobý hudební doprovod Jana Buriana ml., řada bonusových snímků, odborných komentářů a fotografií.

Literatura:

Berková, Věra, *Jan Kříženecký – fotografie Prahy*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1979.

Hrůza, Jiří a kolektiv, *Pražská asanace. K 100. výročí vydání asanačního zákona pro Prahu*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1993.

Klimeš, Ivan, Český kinematograf v Královské oboře. In Týž, *Kinematograf! Věvec studií o raném filmu*. Praha: Národní filmový archiv – Casablanca, 2013, s. 24–39.

Scheufler, Pavel, *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013.

Štábla, Zdeněk, *Český kinematograf Jana Kříženeckého*. Praha: Československý filmový ústav, 1973.

Tabery, Karel, Sto let stará reportáž ze sokolského sletu v Prostějově aneb Nejdlejší a nejnákladnější film Jana Kříženeckého. *Illuminace* 20 (2008), č. 4, s. 155–161.

Poznámky:

[1] Původně psáno Schächtl.

[2] Scheufler, Pavel, *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění, 2013, s. 346.

[3] Klimeš, Ivan, Český kinematograf v Královské oboře. In Týž, *Kinematograf! Věvec studií o raném filmu*. Praha: Národní filmový archiv – Casablanca, 2013, s. 36.

[4] Srov. tamtéž, s. 37.

[5] Tamtéž, s. 32.

[6] Prostějovským filmům Jana Kříženeckého se podrobněji věnoval Karel Tabery: Tabery, Karel, Sto let stará reportáž ze sokolského sletu v Prostějově aneb Nejdelší a nejnákladnější film Jana Kříženeckého. *Illuminace* 20 (2008), č. 4, s. 155–161.

[7] Viz např. Brichta, Jindřich, Kus kroniky vývoje natáčecí techniky 1. *Film a doba* 3 (1954), č. 3, s. 506–513.

[8] Scheufler, Pavel, *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2013, s. 196.

[9] Viz Hrůza, Jiří a kolektiv, *Pražská asanace. K 100. výročí asanačního zákona pro Prahu*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 1993.

[10] Viz tamtéž.

[11] Nová budova vychovatelny v Libni „Na Rokosce“. *Národní listy* 48 (1908), č. 272 (3. 10.), s. 3.

[12] Pavel Scheufler se zmiňuje o tom, že byly ve své době kritizovány pro nedostatečnou objektivitu. Viz Scheufler, Pavel, *Osobnosti fotografie v českých zemích do roku 1918*. Praha: Akademie múzických umění, 2013, s. 196, 198.

[13] Mylně byly Janu Kříženeckému přičítány zásluhy o režii hraného filmu. Viz např. Kolár, Jan S., Jan Kříženecký jako filmový režisér. *Film a doba* 5 (1959), č. 2, s. 124–126.